

VITA

A hittan-vita: mérleg és helyesbítés

Hittan-oktatás címen jelent meg Nagy Péter Tibor (NPT) írása az *Educatio* 1994. évi első, az utóbbi négy évet mérlegre tevő számában (89–105. oldal). A társadalmilag-politikailag elkötelezett cikk – feltehetően – olvasóiban is szennedélyeket ábrázol. Az írás kellően részletes ahhoz, hogy ugyancsak részletezett bírálatot kapjon. Ennek az igénynek itt mégsem lehet megfelelni: a megfelelő ideológia-elemzés alighanem nagyobb vállalkozás lenne, mint maga az eredeti tanulmány. Ami a cikkben leginkább hiányolható, az a mindenkor „másik oldal” megértésére törekvés. Ezt a hiányt ellenben csak tudássociológiai eszközökkel s tartalomelemzéssel lehetne dokumentálni. Most elég legyen annak a megjegyzése, hogy a cikk talán teljes egyetértésre talál az 1989 előtti kort nem ismerőkben, sőt talán azokban is, akik az akkor egyházipolitikát csinálták. Azok azonban, akik akkor gyermekül hittanra beíratására miatt, vagy „illetékes” hittan tartása miatt a leg-különfélébb zaklatásnak voltak kitéve – ez az állásvettségtől 10–15 évnnyi börtönig terjedhetett –, a cikket csak saját sorsuk, a magyar társadalom egy el nem hanyagolható nagyságú része, valamint a történeleme megsúfolásának minősítik. A történelmi szempont hiányt mai politikai, világnézeti kérdések bemutatásakor semmi sem menti.

Két vonatkozásban nem elégünk meg az olvasás közben kialakult rossz érzés említésével. Egyrészt a szerző igyekszik a kérdést nemzetközi összehasonlításban tárgyalni. Itt néhány kiegészítés tűnik fontosnak. Másrészt a szerző forráskezelése is megjegyzésekre ösztönöz.

Nemzetközi áttekintés

Nagy Péter Tibor fontosnak tartja „a nemzetközi analógiák kutatását”. Igaza van. Egyaránt ezt követeli a szakmai igényesség és az a politikai helyzet, amelyben Magyarország különféle gazdasági-politikai társulásokhoz csatlakozni próbál. A tanulmány ellenben kurtán-fürscán elbánik az analógiákkal. Két esetet említi: az egyháznak speciális jogokat biztosító, az állampolgár számára hitoktatást – és az abból való kimagadás szabadságát – garantáló „német modellt”, valamint az amerikai és francia hagyományt, ahol – szerinte – „a hittant az állami iskolából kirekeszik”. E megállapítások pontosságát követelnek.¹

Az összehasonlítás nem halogatja el, hogy a hittan a világ országainak 95 százalékában rendes iskolai tárgy. (Igaz, más lenne az arány, ha nem országokat, hanem a

tanulók tömegeit vizsgálnánk, hiszen az irdatlan méretű Kínában nincs vallásoktatás.) Európa tekintélyes részén – így Nagy-Britanniában, Skandináviában, Görögországban, Svájc egyes kantonjaiban stb. – ma is államegház van. A vallásoktatást az államegház felügyeli, bár erős a törökvis a felekezeti jelleg csökkentésére és az általános vallástudomány és vallástörténet irányába történő változtatásra. Európa másik felében – ide tartozik Németország, Ausztria, a Benelux államok, Spanyolország, Svájc egy része stb. – az állam és az egyház elválasztása az alkotmány része. Éppen ezért az állam nem érzi magát feljogosítva arra, hogy beleszóljon az állampolgárok igényeinek és valási szervezeteinek (az egyháznak) megfelelő hitoktatásba. A hittan itt is a tanterv része, osztályozással, bizonyítványba jegyzéssel. A hittanárok „jogosítványát” pedagógiai vonatkozásban az állam, az egyetem, vallási téren az egyház adja. A hittanárok a tantestület tagjai. Szakjuk bármely egyéb szakkal kombinálható. Fizetésüket, mint minden más pedagógusét, az állam biztosítja (noha esetenként az egyház közvetítésével fizeti ki, például óraiadó esetében, vagy kisebbségi egyházak iskoláin kívüli hittanórái esetében). Mindkét említett típus országaiban egyházi (magán) iskolák is vannak, főként középfokon, vagy szak-, vagy speciális képzésre. Arányuk többsére csak néhány százalék.

Az általános európai gyakorlat szerint (és nem csupán Ravasz püspök szerint 1946-ban, mint NPT sejteti) a hitoktatásban való részvétel a magától érteendő, noha ki lehet iratkozni. Európában nem kell hittanra beiratkozni, mint ahogy számtalanra, énekre, vagy tornára sem kell. Felmentést azonban lehet kérni sokféle okból. A kiiratkozás lehetőségét a 14 évnél idősebb tanulók 2–5 százaléka veszi igénybe.

Speciális helyzetben van Franciaország és az USA. Mindkettőben igen magas az egyházi oktatási intézmények aránya. Franciaországban a tanulók egyharmada ilyenben tanul s ezek korántsem elit-iskolák. Az egyházi tanügyön túlnan az állami oktatási rendszer „semleges”, „laikus”. Ezek a kifejezések ellenben Franciaországban mászt jelentenek, mint amit a magyar olvasó (vagy szerző) általában feltételez.²

A „semlegesség” Franciaországban a hitoktatás és a hittan non-nem-részvétel egyaránt lehetővé tételeit jelenti. Ennek két alapvető eleme van. Az első a hittan (és egyéb fakultativ elfoglaltások) számára fenntartott hétköznapi nap. A másik az „iskola-lelkészesség”. A szülőknek jogában áll, hogy az iskolához és az iskolai oktatáshoz kapcsolódva lelkészzi, hittanári intézmény (aumonerie) felállítását kezdeményez-

zék. A lelkészséget természetesen az egyház állítja fel, ám az iskolához rendeltség miatt az állami oktatásügy hagyja jóvá. Az említett jog akkor is fennáll – rendelkezik explicit módon a megfelelő törvény –, ha csak kis létszámu csoport igényéről van szó. A lelkész-i-hittanári intézmény felállítása – szülői intézmény esetén – megtámadhatatlan jog minden leányközépiskolában és -otthonban (egy máig is érvényes 1880. évi törvény értelmében), illetve általáron minden, kollégiummal is rendelkező tanintézményben (egy 1960. évi törvény előírásai szerint). minden más tanintézményben ilyen vallásoktatási intézmény létesítése csak lehetőség. Mindkét esetben az iskolaigazgató feladata annak eldöntése, hogy a hitoktatás az iskola termeiben történjen-e (például amennyiben a diákok különböző te-lepülésekről jönnek; a tanulók fiatal kora miatt nem várható el a távolabbi egyházi épülete menetel; ha nincs egyházi épület stb.), vagy templomban, vagy egyházi épületben szervezzék-e meg. Az iskolában megtartott hitoktatás esetén tilos minden „térfés”, vagy „vallási propaganda”, ami a hittanra be nem íratottakat esetleg befolyásolni próbálná. Megfordítva viszont az iskolaigazgató kötelessége a hittanra beíratottak tájékoztatása a hittanóról időpontjáról, helyéről, beosztásáról. Tehát francia értelmezés szerint ez az a forma, ami egyszerre biztosítja az állam semlegességét, a tanügynek felekezetektől való függetlenséget és a polgárok vallászabadságát – aminek az iskolai hitoktatásra való jog is része.

Az állam és az egyház elválasztását szabályozó 1905. évi, ma is érvényes francia törvény 2. paragrafusát külön is érdemes felidézni. „A Köztársaság semmilyen vallást (külön) nem ismer el és anyagilag nem támogat. Ennek megfelelően ... a vallásgyakorlattal kapcsolatos állami, megyei (département) és önkormányzati (commune) költségvetési támogatás megszűnik. Ugyanakkor azonban, annak érdekében, hogy olyan közintézményekben, mint a középfokú tanintézmények, a kollégiumok, az iskolák, a kórházak, a menhelyek és a börtönök, a szabad vallásgyakorlás biztosítva legyen, az előbbi költségvetésekkel kell fedezni a lelkész szolgálat költségeit.” A „laicitás” és a „vallásszabadság” francia értelmezése mint összetartozó elvrendszer fontos. (Ezen az sem változott, hogy az iskolai lelkészségek és a hitoktatók költségeit ma nem az állam, hanem a szülők állják.)

Végül, a teljesség kedvéért, még egy részletet kell említeni. A „francia modell” Franciaország nagyobb részén, de nem egészben érvényes. A modell életbelépésekor (1905) Németország részét képező Elzász-Lotharingiában, valamint Franciaország tengerentúli területein az Európa többi részén szokásos, órarendbe foglalt, a tanestület egy tagja által oktatott hittan van, ahova mindenki jár, aki nem iratkozik ki.

Az amerikai példára hivatkozás inkább politikai fogás, mint társadalpolitikai érv, mindenekelőtt az európai és

az amerikai társadalomfejlődés és társadalomszervezet alapvető különbözősége miatt. Megemlíteni azonban három további szempont. Köztudottan az amerikai rendezés kiindulópontja és máig meghatározó tényezője a kiterjedt, erős és rangos felekezeti oktatásügy, ami szerves egységen van a vasárnapi iskolák és az egyházi-társadalmi szervezetek hálózatával. (Ezeket soha nem államosították, vagy rombolták le, mint az 1948 előtti iskolarendszert Magyarországon.) A felekezeti és magániskolák tömegével szemben az USA közoktatásának értéke ellentmondásos. Az általános színvonal alacsony. És az alsó társadalmi rétegek iskolázása valójában megoldatlan. Emiatt az USA aligha tekinthető másolandó példának. Végül pedig, az USA társadalma, kultúrpolitikája és oktatásügye – sőt, maga az állam és az egyház elválasztása is – a közös keresztény világnezet és értékek, azaz egyfajta „keresztény” polgári vallás feltételezésére épül. A régi WASP (White Anglo-Saxon Protestant) ideológiát ellenben tarthatatlanná tette a zsidó, majd a katolikus és legújabb az ázsiai bevándorlás. Az állam semlegessége és a vallások és egyházközösségek helyzete ma az USA-ban egyre inkább harci kérdéssé válik. A tengeren túlról nézve naivitás az USA-modellt végervényű sikernek tekinteni.³

Szakszerűség

NPT mérlegelő cikke a hittan-oktatásról egyéb pontokon is ellenkezésre ösztönöz. Fogalomkezelése „jól olajozott”: stílusoskókkal bújik ki a bírálat alól. Persze emiatt bizonyító ereje is kétséges marad. Többször hivatkozik „bizonyos egyházi értelmiségi körökre”, vagy „szabadgondolkodó egyházi értelmiségre” anélkül, hogy fogalmilag és társadalomszerkezetileg meghatározná, hogy kikről szól. Valóban léteznek ezek a csoportok? Mekkorák? Mi a jelentőségiük az egyházban és a társadalomban? Mi jellemzi őket? Értelmezés és bizonítékok hiány a szerző két, magát megnevezni nem akaró emberre hivatkozik. Ebből a két interjúból született az emlegetett fantom? Más: NPT messzemenő következtetéseket von le abból, hogy a közvélemény nagyobb arányban tartja a hitoktatás feladatának az erkölcsös életre nevelést, mint a keresztenység és a vallás megismertetését. Számára ez a magyarázata annak, hogy több a hittanra beíratott, mint az „egyháziisan” vallásos. Ugyanakkor az ilyenképpen motivált hittan szerinte az egyház tradicionális („cement”) szerepét erősíti. A „vallásszabadság” és az „egyháziasság” emlegetése itt fogalomzavarba (vagy ki nem mondott előítéletekbe?) fullad. Emiatt az is érthetetlen marad, hogy a különböző állításai között a szerző milyen alapon feltételez összefüggést.

Más: a szerző szerint 1993 tavaszán a legnépszerűbb párt a FIDESZ volt. Ez talál elhamarkodott kijelentés. Jól mutatja az egy-egy közvélemény-kutatásra támaszkodó megállapítások ingatagságát.

Más: a *mai Nap* című „szakfolyóirat” tájékoztatását kész-pénznek véve NPT közli, hogy „a tapasztalatok azt mutat-ták, hogy a hífvők inkább a templomban, mint az iskolában jelentkeznek” hittanra. A valóság ezzel szemben az, hogy a rendszerváltás előtt a tanulók kevesebb, mint 4 százaléka járt iskolai, 11–15 százaléka templomi, ill. gyülekezeti hittanra. A rendszerváltást követően viszont az iskolai hittanra beérte a többi aránya ötszöröse nőtt, a templomi hittanra járók aránya csupán enyhén emelkedett.

Végül a vitatott cikkben egy olyan állítás is papírra kerül, amire nincs magyarázat. Egy „1992 áprilisi közvélemény-kutatás szerint a felnőtt lakosság relatív többsége (38,9%) azt támogatta, hogy a szabadon látogatható hittanra álljon kívül a tantervben. Mindössze 12,8% fogadná el, hogy a gyerekek a normális tanrenden belül választhatnak a hittan és más tárgyak között; s szintén elenyésző kisebbség kívánta kötelezővé tenni (13,3%) a hittant az iskolában” – állítja Nagy Péter Tibor. A baj az, hogy a hivatkozott forrás, *Halász Gábor* cikke, nem csak differenciáltabb, hanem más adatokat is tartalmaz s más következtetésre jut. Halász írásában az adatsor a következőképpen néz ki: a megkérdezettek 13,1%-a mindenkinél kötelezővé tenné a hittant; további 11,1% vallásos tagozatos osztályok felállítását javasolja; további 12,8% a hittant az általános tanrend részeként tenné választható tárggyá. Ez együtt gyakorlatilag ugyanannyi (37,2%), mint a hittant a tanrenden kívül megoldani javaslók aránya (38,9%).

A szerző nem fukarkodik a stiláris eszközökkel történő „meggyőzéssel”. „A püspöki kar... arra kényszerült”, az egyházzal szembeni „csökkentő bizalom”, a „lelki erőszak” stb. csupa olyan szófordulat, ami nem támaszkodik tényekre, de a beszámolónak pártos hangulatot biztosít s az olvasót hangolni igyekezik. (Igaz, a szerző időnként a tömegkommunikációra hivatkozik. Az is ezt teszi. De menti a társadalomtudóst a mások egyoldalúságára hivatkozás?) Hasonló a funkciója egyes, magától értetődőként kezelt, ám ugyanígy nem bizonyított és a harci jelszónak megfelelő kijelentéseknek. Például „az előző rendszer inkább a nagyegyházakkal kötött kompromisszumot” (?), a rendszerváltás utáni éveket viszont „katolikus egyház államilag támogatott expanziójá” (?) jellemzte volna. Mindez kutatási hipotézisnek elfogadható. Mindez bizonyítékokra, bizonyításra vár. A semleges, tényközlő forma egyszerűen megtévesztő.

Végeredményben

A tanulmány számos további gondolata problematikus. Kérdés, mi jogon állítja a szerző, hogy mi felel meg az „egyházias hífvők” lelkismeretének? Kérdés, hogy az éven-ként ismétlődő hittan-beiratás alól mentesítés valóban a hittant szolgáló kényszer-e? Kérdés, hogy ki kell-e iratkozni annak, aki nem akar hittanra járni (mint NPT ki tudja

mi okból feltételezi), vagy egyszerűen elmaradhat? Kérdés, hogy a zsidó hittancsoportok változásai láttán szabad-e minden részvitatás nélkül kijelenteni, hogy ez „nyilván összefügg a magyar zsidóság (asszimilációs, integrációs, vallásos, nemzetiségi irányultságú) fokozott identitáskeresével, annak hullámaival”. Stb.

A dolgozat egyik kérdést provokálja a másik után. Ez korántsem pusztán gyengeségének jele. Az írás valóban fontos információk (tények és elképzélések) sorát tartalmazza és valóban látszik rajta a szakavatott szerző keze nyoma. Csak az a kár, hogy az író saját meggyőződését, amire, természetesen, neki is, olvasónak is egyformán joguk van, nem kezeli kellő kritikával. Következtetései így legfeljebb azok számára „meggyőzők”, akik már korábban is egy véleményen voltak vele. Más olvasói talán el sem mennek odáig, hogy kimondatlan, sugallt állításait leszürjék, inkább a csipős-gunyoros ellenfelet, semmint az igazságot kereső kutatót fogják látni benne. Kár.

Jegyzetek

- 1 Baubérot, J. (ed) (1994) *Religions et laïcité dans l'Europe des douze*. Paris, Syros; valamint Puza, R. & Kustermann, A. P. (ed) (1993) *Staatliches Religionsrecht im europäischen Vergleich*. Freiburg, Universitätsverlag.
- 2 Swerry, J. (1987) Aumonerie d'enseignement public et laïcité. Pour une reflexion juridique. In: *Diverses approches actuelles de la laïcité française*. Paris, Institut d'Etudes Sociales. pp. 50–64.; valamint Mayeur, J. (1991) *La séparation des Eglises et de l'Etat*. Paris, Editions Ouvrières.
- 3 Carter, S. L. (1993) *The Culture of Disbelief*. New York, Basic Books.

Tomka Miklós

5+1 megjegyzés – válasz helyett.

Mindig szívesen tanulok Tomka Miklóstól (TM), egyházes vallásosság-szociológiai kérdésekben. Számos vitapon-tartalmazó cikkével nem szeretnék részletesen szállni, legalábbis nem az *Educatio* hasábjain. Reflektálni csak néhány megjegyzésre szeretnék.

1. A tanulmány célja politikatörténeti elemzés volt, s annak bemutatása, hogy az oktatáspolitikai kúzdőtéren megijelenő felek mit akartak, illetve milyen modellekre hivatkoztak, s nem volt cél sem a szerző hittan-vonatkozássú javaslatainak a bemutatása – így az ezzel kapcsolatos kritikára nem is reflektálnék most –, sem a nemzetközi modellek teljes körű bemutatása.

2. A francia „modell” csak viszonylag magányos, hiszen a századforduló francia egyházzelvételének – és annak napjainkig minden enyhítés ellenére élő konzekvensciája, hogy az iskolában mint intézményben nincs helye sem a hitoktatásnak, sem világöröketeg befolyásoló tevékenységeknek – minden európai ország – köztük Magyarország – egyházzelvételének – befolyásolta annak idején (is).

3. Az Egyesült Államok jogrendszerére, az amerikai demokrácia működési mechanizmusra, a hatalmi ágak elválasztottságára *Tocqueville* nevezetes munkája – és annak 1840-es években történt magyarral fordítása, vagy éppen Szalay, Eötvös munkái – óta hivatkozási alapként emlegethető (emlegetendő...) a magyar társadalomtudományokban. A második világháború utáni fejlődés, mely az amerikai jogi modell óriási befolyását mutatja a nemzetközi fejlődésre, ill. az Egyesült Államok jogrendszerének rendkívül magas presztízse a magyar, cseh, lengyel értelmiséggel köreiben továbbra is elkerülhetetlenné teszik az amerikai példára hivatkozást, anélküli hogy – legalábbis „objektív tudói” minőségben – állást foglalnék annak hazai érvényességről.

4. „Valóban léteznék ezek a csoportok?” – kérdezi TM Ténykérés, hogy az egyházak vezetésének van hivatalos álláspontja a születésszabályozás, a hittan, az ingatlani-vállalkozás, a női szerepek, a média, az egyház-finanszírozása, a választások kérdéséről, bizonyos, magukat egyébként katolikusnak, reformátusnak stb. valló – sőt néha papi hivatást gyakorló – értelmiségek pedig megjelentetnek ettől eltérő véleményeket. Gondolok mondjak Endreffy, Nyíri, Majsa, Balog Zoltán, vagy éppen Tomka Miklós álláspontjaira. Kérdés, hogy a politikatörténetírás – értemészeti nem az egyháztörténet – nevezheti-e pl. a rendszeresen saját véleményt fogalmazó katolikus értelmiségi egyéneket „csoportoknak”. Megítélésem szerint az a pusztán tény, hogy pl. a tanulmány jegyzeteiben egyébként idézett *Egyházfórum* e kérdésekről rendszeresen különböző véleményeket megszólaltató tematikus számokat állít össze: szociológiai – s természetesen nem teológiai! – értelemben a szervezetben belüli csoportképződés jele.

5. TM legerősebb állítása szerint „nincs magyarázat” a hittan-elhelyezéssel kapcsolatos közvélemény-kutatások közlésére. Ha már a számoknál tartunk, én azt nem értem, hogy miért kellene – és hogyan lehetne – a fakultatív

hittant helyeslőket (12,8%) összeadni egyfelől azokkal, akik vallásos tagozatos osztályokban akarnák elkülöníteni a hívőket (11,1%), másfelől pedig azokkal, akik a hitoktatást a nem hívőkre is kötelezővé akarnák tenni (13,3%)? (Talán vallásosság-történetileg azonos lenne a „kivonuló” és a „térito”?*) Nem értem továbbá, hogy ha már összevonónak ezek a kategóriák – mondjuk a „több egyházi befolyást az iskolában” feltételezett kérdésre feltételezhetően igent mondók feltételezetten 37,2%-os tömbjévé –, akkor ugyanez a „másik oldalon” miért nem végződik el: a hittan oktatást sehol nem helyeslők (2,3%) az állami-önkormányzati iskolában semmilyen formában nem helyeslők (14,6%) és az állami-önkormányzati iskola tanrendjén belül (fakultatívként sem) nem helyeslők (38,9) miért nem vonódnak össze – s miért nem alkotnak egy 55,8%-os „szekularizált tömböt” – TM érvelésében?

* * *

A magyarázatot persze nem pótolja, ha a szerző ellentmondást talál a válaszban. A magyarázat mindenkorra, amiért TM nehezel, hogy én úgy látom, a politikatörténeti elemzés szerzőjét – legalábbis szakfolyóiratban és nem napilapban megijelent, s ekképpen politikai tömeghatást definíciószerűen kifejezni képtelen tanulmány esetén – nem igazán érdekelheti, hogy az olvasóknak mi az érzelmili politikai viszonyuk az 1989 előtti évtizedekhez, az állam és egyház akkori viszonyához; mint ahogy pl. „1956” sem csak érzelmi és politikai ügy, hanem történeti kutatás tárgya is. Tudom, sokan másképpen viszonyulnak az egyházhöz, mint az oktatáspolitikai szféra egyéb szereplőihez: „több kíméletet”, kevésbé nyílt fogalmazást várnak az egyházak, mint a szakszervezetek, a pártok, vagy a kormányzat tetteinek, szándékainak bemutatásakor. Hiszen az egyházak mások, mint ezek a – sokak szerint csak pillanatnyi érdekek által mozgatott – szervezetek. A máság persze igaz: ha lelkei, világöröketeg, etikai kérdésekről van szó. A tanulmányban azonban – mint minden politikatörténeti elemzésben – a hatalom, a pénz, a tulajdon, a jelenlét, a részvétel, a befolyásolás a kulcsszavak. S ebben – sajnos – mindenkit egyenlően kell mérnünk, „harag és részrehajlás nélkül”.

Nagy Péter Tibor